

HARK
(الخرق)

Kâinata süregelen sebep-sonuç düzeninin mûcizevî bir etkiyle değiştirilmesi anlamında kelâm ve felsefe terimi
(bk. HÂRİKULÂDE; KEVN ve FESAD).

HARMELE b. YAHYÂ
(حرمله بن يحيى)

Ebû Hafs (Ebû Abdillâh) Harmele b. Yahyâ b. Abdillâh et-Tûcibî (ö. 243/858)

Şâfiî'nin Mısır'daki talebelerinden ve onun "yeni görüşleri"nin râvilerinden.

166 (783) yılında doğdu. Mısır'a yerleşen Yemen asıllı Tûcib kabilesine mensuptur. İmam Şâfiî'den Mısır'da kaldığı beş yıllık süre boyunca ders aldı. Ayrıca İmam Mâlik'in talebesi İbn Vehb, Eyyûb b. Süveyd er-Remlî ve Bîşr b. Bekir et-Tinnisî gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Evinde bir yıldan fazla misafiri kalan İbn Vehb'den, bazı garip haberlerle birlikte 100.000'in üzerinde hadis rivayet ettiği kaydedilir. Harmele'den Müslim b. Haccâc, İbn Mâce, Nesâî, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Kuteybe, Bakî b. Mahled, Ebû Zûr'a er-Râzî, Hasan b. Süfyân, Ahmed b. Mansûr er-Remâdî rivayette bulundular.

Şâfiî mezhebi müctehid tabakalarından ashâbül'l-vücûh* içinde yer alan Harmele meseleleri Şâfiî'nin usulüne göre halleder, ancak farklı ihtihadlarda bulunduğu da olurdu. Hadis ve fıkıh ilimlerindeki şöhretine rağmen Şâfiî'den rivayette Müzenî ve Rebî b. Süleyman el-Murâdî'nin derecesine ulaşamamış, mütekadim Şâfiî ulemâsı, bu iki imamın rivayetlerine Harmele ve Rebî b. Süleyman el-Cizî'ninkilerden daha çok itibar etmiştir. Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *el-Mühezzebe*'i, Gazzâlî'nin *el-Vasîfî*'i, Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî'nin *eş-Şerhu'l-kebir*'i ve Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn*'i gibi Şâfiî mezhebinin temel fıkıh kaynaklarında adı sıkça geçen Harmele'yi bazı hadis tenkitçileri zayıf bulurken bazıları da sika kabul etmiştir. Meselâ Ebû Hâtim er-Râzî, "Onun hadisleri yazılır ancak delil olmaz"; İbn Adî, "Harmele'nin hadislerini derinlemesine inceledim, fakat onun yüzünden zayıf sayılmasını görmedim"; İbn Maîn, "Harmele, İbn

Vehb'i en iyi bilen kişidir" demekte; İbn Hibbân ile Ukaylî de onun güvenilir bir muhaddis olduğunu söylemektedir.

243 yıl Şevvalinde (Şubat 858) Mısır'da vefat eden Harmele'nin Şâfiî fıkıhına dair *el-Muhtaşar* ve *el-Mebsût* adlı iki eser kaleme aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 105; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 69; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, I, 322; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 274; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 863-866; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 110; İbnü'l-Kayserânî, *el-Cem' beyne ricâlî's-Şahîhayn*, Beyrut 1405, I, 112; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, I, 196; İbn Kudâme el-Makdisî, *'Ulemâ'ü'l-hadis*, II, 149-151; Nevevî, *Tehzib*, I/1, s. 155-156; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 64-65; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, V, 548-552; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 389-391; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 486-487; Sübkî, *Tabakât*, II, 127-131; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 28-29; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 61; İbn Hacer, *Tehzibü'l-Tehzib*, II, 229-231; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 210-211; Musannif, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Adil Nüveyhiz), Beyrut 1402/1982, s. 22; Keşfü'z-zunûn, II, 1582, 1630; M. Hasan Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidî's-Şâfi'iyye*, Beyrut 1409/1988, s. 91-93.

VECDİ AKYÜZ

HARP

(bk. SAVAŞ).

HARPUR

Günümüzde

Elazığ belediye sınırları içinde bulunan tarihî bir belde.

Denizden 1280 m. yükseklikte ve Elazığ'ın 9 km. kadar kuzeyinde, Uluova'ya hâkim birbirinden ayrı blok halinde yer alan stratejik önemi haiz sarp kayalıklar üzerinde kurulmuştur. Şehrin çekirdeğini oluşturan etrafı derin uçurumlarla çevrili iç kalenin (Harpur Kalesi) ilk defa milattan önce II. binyılda yapıldığı sanılmaktadır. Sonraki dönemlerde bu kalenin eteklerinde yerleşme başlamış, daha sonra da meydana gelen şehrin etrafı tekrar surlarla çevrilmiştir. Parlak bir tarihî geçmişe sahip olan Harpur bugün neredeyse terk edilmiş bir şehir görünümündedir.

Harpur adının menşei tartışmalıdır. Amasyalı Strabon'un bahsettiği Sophene bölgesindeki Karkathiokerta ve Arsamosata adlı şehirlerden ilkinin Harpur olduğu, hatta isminin de buna dayandığı ileri sürülmüştür. Ayrıca IV. yüzyılda İranlılar

Harpur Kalesi

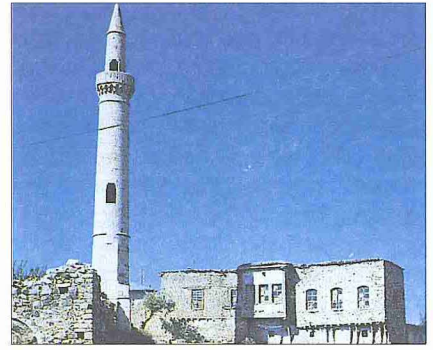
tarafından ele geçirildiğinde buradan Zıata Castellum şeklinde söz edildiği, bunun da Arapça'ya Hısnızıyâd şeklinde geçtiği bilinmektedir. Arap coğrafyacıları Harput'a Hısn Ziyâd Hartebirt denildiğini söylemektedirler. Bunların yanında ismin Ermenice aracılığıyla Urartu ve Hurri dillerine kadar gittiği ve çivi yazılı Asur tabletlerinde rastlanan Karpata ile buranın kastedildiği de düşünülmüştür. Bizans kaynaklarında Kharpote ve Frank tarihçilerinin eserlerinde Quartapiert şeklinde yazılan isim Osmanlı devrine ait kaynaklarda ve belgelerde Hartabird, daha yaygın olarak da Harpur veya Harpurd imlâsıyla görülür; ancak XIX. yüzyıldan itibaren resmî yazışmalarda halk arasındaki Harpur telaffuzu benimsenmiştir.

Arkeolojik kazılar sonucu çok eski çağlardan beri önemli bir iskân yeri olduğu anlaşılan Harpur ve yöresi, asırlar boyunca birçok devletin hâkimiyeti altına girdi ve Urartu, İran, İskender, Roma, Bizans hâkimiyetlerinden sonra VII. yüzyılda Araplar'ın eline geçti. X. yüzyılın ortalarında Bizanslılar'ın geri aldığı şehir 1071'den sonra Anadolu'ya yönelik Türk akınları sırasında muhtemelen 1085'te Çubuk Bey tarafından fethedildi ve burası merkez olmak üzere bölgede Palu ve Çemişkezek çevrelerini içine alan Çubuk Beyliği kuruldu. Ancak bu beyliğin ömrü uzun sürmedi ve 1110'lu yıllarda Artuklu Belek b. Behrâm bütün topraklarını ve Harput'u ele geçirerek varlığına son verdi. Onun 1124 yılında ölümünden sonra Harpur, Hısnıkeyfâ Artuklu Hükümdarı Dâvûd'un eline geçti. 1185'te Selâhaddin-i Eyyûbî'nin hizmetinde bulunan Dâvûd'un kardeşi İmâdüddin Ebû Bekir burada bağımsız bir beylik kurdu. Onun haleflerinden Hızır ve Nûreddin Artuk Eyyûbîler'e tâbi oldular. 1234'e kadar Artuklular'ın elinde kalan şehir bu tarihte Ana-

dolu Selçukluları, Köseadağ Savaşı'ndan bir süre sonra da İlhanlılar tarafından zapt edildi. XIV. yüzyıl müelliflerinden Hamdullah el-Müstevfi Harput'un büyük bir şehir olduğundan ve havasının güzelliğinden bahseder (*Nüzhetü'l-kulûb*, s. 96). XIV. yüzyıldan sonra Doğu Anadolu'daki siyasî mücadelenin şiddetlenmesi buranın Dulkadirli, Kadı Burhâneddin, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri arasında sık sık el değiştirmesine yol açtı. 1465'te Uzun Hasan şehri kesin biçimde Akkoyunlular'a kattı; hatta Trabzon Rum imparatorunun kızı olan karısı Despina Hatun burada otururken annesi Sâre (Saray) Hatun da kendi adıyla anılan camiye yaptırdı.

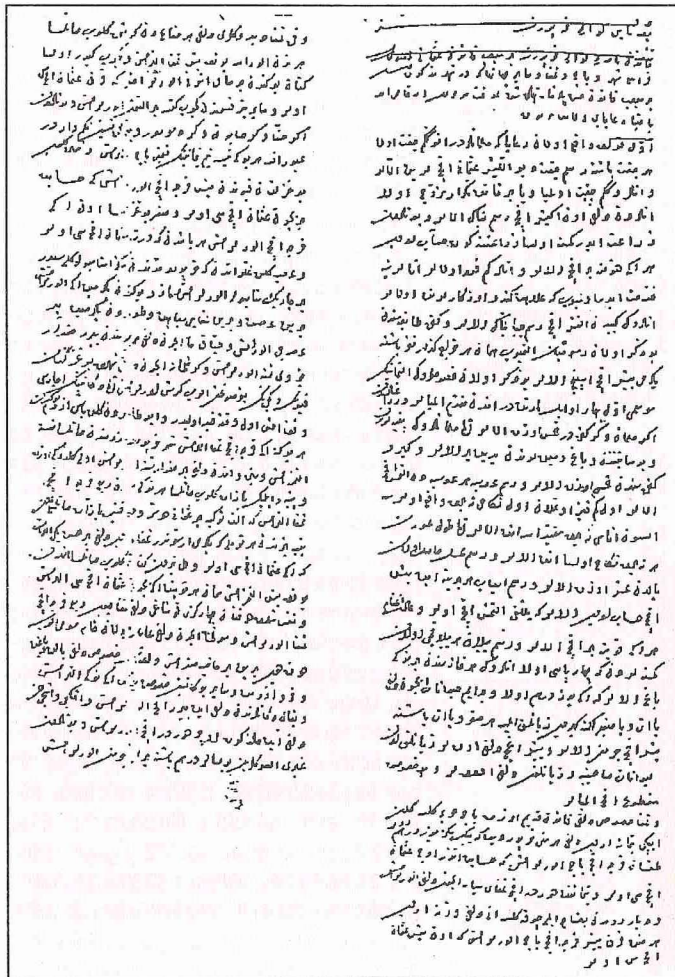
Harput, XVI. yüzyılın başlarında bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ele geçiren Safevîler'in hâkimiyetine girdi (1507). Nihayet, Çaldıran zaferinden sonra zapt edilen Diyarbekir'i Safevî kuşatmasından kurtarmak amacıyla harekete geçen Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, yol üzerinde bulunan ve çevresi daha önce Çerkez

Hüseyin Bey tarafından ele geçirilen Harput'u üç gün süren bir kuşatmadan sonra fethetti (26 Mart 1516). Arkasından şehir, aynı adla kurularak Diyarbekir eyaletine bağlanan sancağın merkezi oldu ve sancağın ilk tahriri 1518 Eylülünde tamamlandı. Bu tahrirle göre Harput on üç mahalleden meydana geliyordu ve bunların dokuzunda müslüman, dördünde gayri müslim halk oturuyordu. 1523'te müslümanların mahalle sayısı on dörde çıkarken gayri müslimlerininki değişmedi; 1566'da da biri hariç 1523'teki mahaller aynı kaldı. Mahalle sayısındaki artış, muhtemelen fizikî bir gelişmeden ziyade eski mahallelerin bölünmesinin sonucudur. Şehrin girişinden başlayarak kalenin önüne kadar inen caddenin iki yanında yer alan müslüman mahallelerinden en kalabalık olanları 1523-1566 tahrirlerine göre Molla Seydi Ahmed, Câmî-i Kebîr, Arslaniye Mescidi ve Müderris Mescidi idi. Nisbeten yoğun bir yerleşmenin görüldüğü gayri müslim mahallelerinin en kalabalıkları ise şehrin Elazığ'a bakan ba-

Ağa Camii'nin minaresiyle eski Harput evlerinden biri

tı tarafındaki Gürcü Bey ile doğu yamaçlarındaki Norsis mahalleleriydi. Şehrin 1518'de 6000 civarında olan nüfusu da giderek artmış ve bu rakam 1523'te 8300'ü, 1566'da 13.400'ü geçmişti. 1518-1566 yıllarında toplam nüfusun % 54-62'sini müslümanlar, % 38-46'sını gayri müslimler teşkil etmekteydi. Harput'un nüfusu XVII. yüzyıla kadar sürekli arttı. Bu sırada Celâli isyanları sırasında tahribata uğraması, meselâ 1605'te Tavîl Mehmed'in, kendisini burada kuşatan Karakaş Ahmed Paşa'nın kuvvetlerine karşı koyabilmek için bir kısım evleri yıktırıp taş ve kerestelerini harap haldeki surların tamirinde kullanması ve ağırlaşan vergiler gibi sebepler yüzünden nüfus azalmaya başladı. XVII. yüzyılın başlarında buraya uğrayan Polonyalı Simeon şehirde sadece 100 hâne kadar Ermeni olduğunu kaydeder. Yine bu yüzyılın ortalarına ait bir avârız tahrir defterine göre şehirde 371 askeri*, 159 müslüman, 152 gayri müslim hâne tesbit edilmişti ki buradan nüfusun 4-5000 dolayına düştüğü anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi ise hisar içinde 1000 kadar toprak örtülü ev ile eski bir caminin bulunduğunu ve dış surların harap durumda olduğunu belirtmektedir. XIX. yüzyılda şehrin önemi biraz daha arttı ve nüfusu fazlalaştı; burayı ziyaret eden Batılı seyyahlar yüzyılın ikinci yarısında nüfusun 25.000'i aştığını belirtirler. V. Cuinet XIX. yüzyılın sonlarına doğru Harput'ta 12.600 müslüman, 4850 Gregoryen, 1845 Protestan, 252 Katolik ve 453 Ortodoks'un yaşadığını (II, 350-357), Şemseddin Sâmî 2670 ev, 843 dükkân, on cami, on medrese, sekiz kütüphane, sekiz kilise, on iki han ve doksan haminin bulunduğunu (*Kâmûsü'l-'alâm*, III, 2032) kaydeder.

924 (1518)
tarihli
Harput
Livâsı
Kanunnâmesi
(BA, TD, nr. 64,
s. 603-604)

HARPUT

Yerleşime elverişli olmayışı, tabiat şartlarının zorluğu, iâşe teminindeki güçlük Harput'un daha fazla gelişmesini önledi. 1834'te doğu eyaletlerini islah etmek üzere görevlendirilen Reşid Mehmed Paşa ovada yer alan Agavat mezraasını merkez haline getirince daha sonra teşkil edilen Ma'mûretülazîz (Elazığ) vilâyetinin merkezi Harput'tan buraya taşınmış, böylece şehrin çöküşü başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında Ermeniler arasında Protestanlığı yaymaya çalışan Amerikan misyonerleri buraya yerleştiler ve 1876'da bir de kolej açtılar. I. Dünya Savaşı sırasında şehrin Ermeni nüfusu başka yerlere nakledilirken müslümanların birçoğu aşağıdaki Mamûretülazîz'e göçtü; böylece Harput bir harabe şehir haline dönüştü.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Harput, Basra ve Bağdat'tan Diyarbakir'e gelip Malatya ve Sivas istikametinde devam eden ticaret yolunun üzerinde bulunuyordu. Bu yol aynı zamanda askerî amaçlarla da kullanılıyor, ayrıca bir yol da Bingöl ve Muş üzerinden Van'a ulaşıyordu. Bu kervan yolları Harput için önemli gelir kaynağı durumunda idi; XVI ve XVII. yüzyıllarda gelip geçen ticaret mallarından alınan vergiler mühim bir mבלאğ teşkil ediyordu. Meselâ tamga-yı siyâh, bâc-ı ubûr, tamga-yı üserâ türü vergiler 1518'de 55.000, 1523'te 127.367, 1566'da 130.000 akçe tutmuştu. Harput aynı zamanda çevresinin sanayi merkezi durumunda idi; dokumacılık, dericilik, demircilik ve bakırcılık çok gelişmişti. Sadece çeşitli kumaşların renklendirilip desen verildiği boyahananın geliri 1518'de 44.000, 1523'te 62.000, 1566'da 122.000 akçe idi. XVII. yüzyıl ortalarında Evliya

Çelebi Harput'ta 600'den fazla dükkân bulunduğunu kaydetmektedir.

Harput tarih boyunca daima önemli bir merkez teşkil etmesi sebebiyle birçok eski esere sahiptir. Şehrin güneydoğusunda, üç tarafı derin uçurumlarla birbirinden ayrılmış olan aynı hizadaki üç büyük kaya kütesinin ortasındakinin üzerinde yer alan kalesi dairevî bir planda inşa edilmiş olup 50-60.000 m² bir alanı kaplar; önde 100 m. civarındaki yükseklik yarlarda ve arkada 200-300 m. arasında değişir. Ön burç silindirik şeklinde, yan taraftakiler ise köşeli biçimde yapılmıştır. Burası Osmanlı hâkimiyeti döneminde birkaç defa esaslı şekilde tamir görmüştür. Kalede XVI. yüzyılda bir dizdar, kırk iki muhafız, kırk iki azeb bulunmaktaydı. Zamanla kalenin stratejik önemi azaldığından muhafız sayısı da buna paralel olarak elli sekize inmiştir. Kale içindeki Kale mahallesinden Evliya Çelebi söz etmektedir. Kale günümüzde büyük ölçüde harap durumdadır. Çoğu Artuklular'a ait olan diğer tarihî eserlerin başlıcaları Ulucami, Alacalı Cami, Arslaniye Külliyesi, Ağa Camii, Zâhiriye Külliyesi ve Uzun Hasan'ın annesi tarafından yaptırılan Sâre Hatun Camii'dir. Ulucami Fahreddin Kara Arslan tarafından yaptırılmış olup üzerinde 541 (1146-47) tarihli bir vergi kitâbesi yer alır (kitâbenin neşri için bk. Orel, s. 140-145). XVI. yüzyılda burada imam, hatip, müezzin, hâfız gibi hizmetlilerin bulunduğu ve vakıf gelirinin 1566'da 7460 akçeye yükseldiği tesbit edilmektedir. Alaca Cami (Alaca Mescid), Arap Baba Mescidi (Türbesi) olarak bilinir; 1279'da Yûsuf b. Arabşah b. Şa'bân yaptırmıştır. Kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, ancak Artuklu Kara Aslan

Bey'in inşa ettirdiği ihtimali üzerinde durulan Arslaniye Külliyesi cami ve medreseden müteşekkildir. Ağa Camii, Harput Ağa mahallesinde hükümet binası ile Saraçhane caddelerinin birleştiği köşebaşında bulunmakta olup bugün sadece minaresi ayakta kalmıştır. XVI. yüzyıl kayıtlarında buradan Pervâne Camii adıyla da bahsedilir. Zâhiriye Külliyesi cami, medrese, imarethâne ve türbeden oluşur. Ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği bilinmemekle beraber Melik Zâhir unvanlı bir hükümdara atfedilir; bunun Artuklu, Eyyûbî veya Memlûk hükümdarından biri olduğu ileri sürülür. Cemşid Hamamı'nın doğu kıyısında, şehrin büyük meydanlarından Buğday meydanında güney kısımda bulunan Sâre Hatun Camii'nin 1585'te tamir gördüğü tesbit edilmektedir. XVI. yüzyıl kayıtlarından sancağa üçü medrese (Ahmed Peykeri, Arslaniye / Esediye, Melik Zâhiriye), dokuz zâviye (Ahmed Peykeri, Hacı Bey, Mansûriye, Derviş Bayezid, Şeyh Şâdî, Seyyid Kasım, Ankuzu Baba, Şeyh-i Kâinât Ahmed Baba, Nazar Baba) ve onu da cami ve mescid vakfı (Sâre / Saray Hatun Mescidi, Alaca Mescid, Meydan / Atik Mescidi, Muzafferüddin / Kara Sûfi Mescidi, Müderris Mehmed, Câmî-i Kebîr, Kale Camii, Hacı Nazar Camii, Peygamber Mescidi, Pervâne / Ağa Camii) olmak üzere toplam yirmi iki vakıf bulunduğu öğrenilmektedir.

Harput'un merkezi olduğu sancak 1518'de Harput, Ebûtâhir, Gölcük-i Ulyâ, Gölcük-i Süflâ, Hersini adlarını taşıyan beş nahiye ayrılmıştı ve 140'ı yerleşime açık, yirmi dördü harap 164 köy ve altmış iki mezraa bu nahiyelere bağlıydı. Nahiye sayısı 1523'te yediye yükseldi; Harput nahiyesi de Ulûâbâd ve Kuzâbâd adlı iki nahiye haline getirildi. Bu sırada sancağa bağlı köy sayısı 175'e, mezraa sayısı seksen altıya çıktı. Köy sayısının artması, harap köylerin yeniden iskâna açılması sonucu gerçekleşmişti. 1566'da sancağa yine yedi nahiye, 182 köy ve altmış dört mezraa bulunuyordu. Sancağın toplam nüfusu 1518'de oldukça azdı. Bunda, Doğu Anadolu'daki Osmanlı-Safevî çatışması önemli rol oynamıştı. Hatta bu sıralarda birçok yerleşme yeri harap ve boş kaydedilmiştir. 1523'te nüfusta büyük bir artış görüldü. Nitekim 1518'de 14.615'i müslüman, 10.353'ü gayri müslim 24.968 olan nüfus, 1523'te 28.510'u müslüman, 22.418'i gayri müslim 50.928'e yükseldi. Bu artışta savaş yüzünden dağılmış olan nüfusun, barış ortamının ve

Harput
Ulucami'nin
batı cephesiyle
minare
detayı

emniyetin yeniden sağlanması sonucu geri dönmesi rol oynamış olmalıdır. 1566'da ise sancak nüfusundaki artış % 100'ü bulmuş, 57.404'ü müslüman, 44.214'ü gayri müslim olmak üzere 101.618'e ulaşmıştı. XVIII. yüzyıla kadar idarî durumunu koruyan Harput sancağı bu yüzyılda Diyarbakir, Malatya, Halep, Urfa, Gümüşhane ve Yozgat'ı içine alan Keban Madeni Nezâreti'ne bağlandı. 1833'te Sivas, Diyarbakir ve Harput yöresi valiliğiyle Maden Nezâreti'ni uhdesine alan islahatla görevli Reşid Mehmed Paşa kırk tabur askerle buraya yerleşti. Daha sonra idarî merkezini Elaziz'e (Elazığ) taşıdı. Bu tarihten sonra idarî yapı sık sık değişti ve 1867 yılında Harput vilâyetinin adı Ma'mûretülaziz'e çevrildi.

1981 yılına kadar Elazığ'a bağlı bir bucak merkezi olan Harput, Millî Güvenlik Konseyi'nin 11 Aralık 1980 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 34 numaralı kararına uyan 8. Kolordu Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 3 Şubat 1981 tarihli ve 25 numaralı bildirisiyle belediye sınırları içine alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 64, s. 603-670; nr. 998; TK, TD, nr. 106, s. 67-209; nr. 552, s. 45-47; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 196, 198, 212; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muhtaşari'd-düvel* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 246, 250, 254-255, 266-267; Müstevfî, *Nûzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 96; İmâdüddin Hafîl, *el-İmârâtü'l-Artukiyye fi'l-Cezîre ve's-Şâm*, Beyrut 1400/1980, s. 153 vd.; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 423, 430; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, II, 313; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 216-220; Polonyalı Simeon, *Seyahatnâme* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 89; Ma'mûretülaziz *Sâlnamesi* (1298), tür.yer.; Cuinet, II, 350-357; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul 1958; Nureddin Arıcıoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul 1964; a.mlf., *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara 1966; a.mlf., "Harput Artukoğullarına Ait Kitabeler", *TM*, VI (1939), s. 41-48; Zeki Orel, "Harput Ulu Cami Duvarındaki Vergi Kitâbesi", *VI. TTK Bildiriler* (1967), s. 140-145; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 57, 68, 73-75, 89, 148; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 68-71, 152; *Elazığ İl Yıllığı*, Elazığ 1973; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989; Muhammed Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri: XI-XIII. Yüzyıllar*, Ankara 1992, s. 21, 42, 48-54, 60-62, 64, 68, 74, 78-86, 91, 101; Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Ankara 1990, s. 23, 24; Musa Çadircı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", *Otam*, sy. 3, Ankara 1992, s. 436; *Kâmûsü'l-lâ'âm*, III, 2032; Besim Darkot, "Harput", *İA*, V/1, s. 296-299; Cl. Cahen, "Khartpert", *EP* (Ing.), IV, 1084; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *DİA*, III, 417; Metin Tuncel, "Elazığ", a.e., X, 553.

MEHMET ALİ ÜNAL

HARPÜT ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

HARPÜTİ, Abdülatif

(1842-1916)

Son dönem Osmanlı din âlimi.

Harput'ta doğdu. Asıl adı Abdülatif Lutfi'dir. Ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamakta, ancak doğumundan yaklaşık üç asır önce Harput'un Germili köyüne yerleşen Koca Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Mustafa Ağa'nın beşinci nesilden torunu olduğu kaydedilmektedir. İlk tahsilini Harput'ta, yakın akrabası Müftü Ömer Nâimî Efendi'den ders alarak tamamladı. Ardından İstanbul'a gidip Fâtih medreselerine girdi. Buradan icâzet aldıktan sonra Adana'ya geçerek bir müddet ders okuttu ve orada evlendi. Abdülatif Efendi bir süre sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a döndü ve hemen ardından Beyazıt Camii dersiâmlığı ile Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye üyeliğine tayin edildi. Muhtemelen aynı şeyhe bağlı olmaktan kaynaklanan dostlukları sebebiyle dönemin Ticaret ve Nâfia Nâzırı Zihni Paşa'nın uzun süre ilmî müşavirliğini yaptı. Paşa'nın 1891 yılında Selânik valiliğine tayin edilmesi üzerine bütün resmî görevlerinden istifa edip onunla birlikte Selânik'e gitti ve on yıl kadar orada kaldı.

Hüseyin Vassâf, Abdülatif Harpûti'nin ilk gençlik yıllarında Harput'taki Nakşibendiyye meşâyihinden Beyzâde Hacı Ali Efendi'ye intisap ettiğini, İstanbul'a geldikten sonra ise Şeyhülislâm Uryânizâde Esad Efendi'ye bağlandığını, son olarak da uzun süre Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'nde görev yapan Necib Efendi'ye intisap ettiğini belirtir (*Sefîne*, IV, 61-62, 65; krş. *DİA*, VIII, 274). Harpûti'nin, aynı şeyhe bağlı olan Zihni Paşa ile Selânik'te bulunduğu yıllarda o bölgedeki birçok Halvetî şeyhiyle görüştüğü, bu sırada Nevrekop'taki bir Halvetî şeyhinden çok etkilendiği kaydedilmektedir (Sunguroğlu, II, 142).

Abdülatif Harpûti, 1901 yılında Selânik'ten İstanbul'a dönünce Dârülfünun'a ilm-i kelâm müderrisi olarak tayin edildi ve 29 Cemâziyelâhîr 1319 (13 Ekim 1901) tarihinde kendisine haremeyin pâyesi tevcih edildi (*İlmîyye Sâlnamesi*, s. 63). Aynı yıl huzur dersleri muhataplığına seçildi (Ebül'ulâ Mardin, II-III, 274). Dârülfünun'daki hocalığı yanında Medresetü'l-vâizîn-

de de kelâm dersleri okutan Harpûti 1910'da hacca gitti, orada verdiği Arapça vaazlar âlimler tarafından takdirle karşılandı (Sunguroğlu, II, 142). Beyazıt Camii dersiâmlığı sırasında birkaç defa toplu icâzet verdi. En ünlü öğrencisinin Tokatlı Mehmed Nûri Efendi olduğu kaydedilmektedir (Albayrak, IV, 38).

İstanbul'da vefat eden Abdülatif Harpûti Merkezefendi Kabristanı'na defnedildi. Ondan söz eden bazı yeni araştırmalarda, büyük bir ihtimalle hicrî ve rûmî tarihlerin birbirine karıştırılmasından kaynaklanan bir yanlışlık sebebiyle, milâdî karşılığının 1914 olduğu belirtilerek ölümü için 1330 ve 1333 şeklinde iki farklı tarih verilmektedir (meselâ bk. Sunguroğlu, II, 142; *Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi*, s. 18). Ancak Harpûti hakkında bugüne kadar yapılan araştırmaların hiçbirinde kaynak olarak kullanılmayan *Sefîne-tü'l-evliyâ'da* (IV, 65) Hüseyin Vassâf'ın naklettiği mezar taşı kitâbesine göre Harpûti 3 Ağustos 1332 (16 Ağustos 1916) tarihinde vefat etmiştir. Ayrıca 1332 yılında İstanbul'da yayımlanan *Târîh-i İlm-i Kelâm* adlı eserinin sonunda rahatsızlığından söz ederek bu çalışmasını tamamlayamadığını belirtmiş olması da Hüseyin Vassâf tarafından verilen tarihin isabetli olduğunu göstermektedir.

İshak Sunguroğlu, Harpûti'nin tıp doktoru olan ve dönemin iktidarı tarafından Trablus'a sürgün edildiği sırada Mısır'a kaçıp Meşrutîyet'in ilânından sonra İstanbul'a dönen, ancak doktorluk mesleğini icra etmeyerek ticaretle meşgul olan Fâik adında bir oğlunun bulunduğunu, bu zatın da vefatında babasının Merkezefendi'deki kabrinin yanına defnedildiğini kaydeder (*Harput Yollarında*, II, 142).

XIX. yüzyıl sonlarında pek çok Osmanlı âlimi tarafından dile getirilen dinî ilimlerin, özellikle kelâm ilminin metot ve muhteva bakımından yenilenmesi fikri, Batı dünyasında ilim ve felsefe alanında elde edilen yeni gelişme ve değişmelerin bu âlimlerce de görülüp tesbit edilmesine dayanmaktadır. Bu dönemin felsefe ve kelâmıla meşgul olan ünlü simaları Batı'da Aristo felsefesinin, dolayısıyla klasik kelâmıla iç içe bulunan eski Yunan düşüncesinin geçerliliğini kaybettiğini, Batı dünyasında ilimde artık deney ve tecrübenin hâkim olduğunu, klasik kaynaklarda Dehriyye ve Süfistâiyye şeklinde adlandırılıp mücadele edilen grupların yerlerini materyalist ve pozitivist inkarcı akımların aldığını, bu gelişmeler karşısında kelâm ilminin mutlaka modern Batı felse-